

Miha Dešman

Namesto zaključka

Nova vizija urbanizma

Ne strinjam se s Koolhaasom, ko zavrača kakršnokoli kristalizacijo mesta v končno obliko. Če vemo, da ni nobena oblika nikoli končna, je strah pred kristalizacijo odveč.

Urbanizem je načrtovanje prostora v času. A pojem časa, kot ga doživljamo, se je spremenil. Če je bil nekoč čas mehanični (tik – tak), je danes digitalni. Kako ta sprememba vpliva na čas in kako na prostor? Digitalni čas je čas diskontinuitete, čas rezov, čas stalne povezanosti v mrežo, informacijski čas. Na podoben način so sodobna mesta postala prostori, v katerih se dogajajo diskontinuitete, premestitve, neprestane spremembe časovnih, estetskih, vrednostnih koordinat, nove in nepričakovane povezave. Mesta so eksplodirala. *Kaj se je vendar zgodilo urbanizmu?*

Če gre res za novo paradigmo v urbanizmu (in arhitekturi), se mora odzivati na spremembe v znanosti, religiji in politiki. Pa danes ni treba biti jasnoviden, da opaziš, da so marsikateri od teh sprememb zasidrane v preteklosti. Na volitvah povsod po svetu zmagujejo konzervativni politiki, vojne se ne nehajo in globalna ekološka katastrofa je vse bližje. Tudi realni urbanizem še zdaleč ni imun na te paradigme, preveč ubogljivo jim sledi. Ko govorimo o novi viziji, torej ne govorimo o realnosti, pač pa o potencialu, o možnostem, celo o utopiji. Kje je utemeljena, kakšen naj bo urbanizem prihodnosti?

Nove znanosti, ki se ukvarjajo s kompleksnostjo, kot jo opisujejo teorija fraktalnosti, nelinearna dinamika, nove teorije vesolja, samoorganizirajočih sistemov itn., so prinesle radikalno spremenjeno pojmovanje sveta. Od mehanicistične razlage smo prišli do samoorganizirajoče vizije na vseh nivojih, od atoma do galaksije. Pričeli smo se zavedati dejstva, da je svet enoten sistem povezav in sinergij, ki

je krhek in občutljiv. Urbanizem je ohranil odgovornost do mesta, pridobil pa tudi odgovornost do celote.

Poglejmo nazaj

Rast mest in predvsem predmestij je v 20. stoletju povsod, tudi pri nas, šla svojo pot, ki se ni ozirala dosti na arhitekturne in urbanistične doktrine. Dokler smo imeli državo »z veliko začetnico«, je bil urbanizem del državnega represivnega aparata. Podobno kot vojska je imel konstitutivno vlogo za državo in je produciral delovne zmage: tisoče stanovanj, delovna mesta, ceste ... Imel je vlogo reprezentacije moči in modrosti vladarja – države. Nastajala so nova mesta (Nova Gorica, Velenje), mesta, ki so ostala predmestja, vsa druga pa so dobila predmestja, ki so jih tvorile velike stanovanjske soseske in industrijske cone.

Stroka je vstopala v prostor z razsvetljensko pozicijo vladarja oziroma v njegovem imenu. Res pa je imela avtonomijo – urbanisti in arhitekti so se veselo udeleževali mednarodnih kongresov, prevzemali so nove ideje in jih tudi udejanjali, mnogokrat z velikim uspehom. Nato pa je kot posledica družbenih sprememb ob krizi socializma in po njegovem padcu tudi urbanizem v Sloveniji zašel v globoko krizo, iz katere se še do danes ni izvil.

Kje smo obtičali

Danes urbanistična realnost, praksa, pa tudi teorija, ne dohaja nove realnosti, kot smo jo opisali zgoraj. Urbanizem pa ima smisel le, če je sposoben predvideti razvoj mesta in ga usmerjati. To pa mu ne gre najbolje od rok. V vse bolj zaostrenih gospodarskih razmerah ter ob vse večji individualizaciji in fragmentaciji je planiranje postalo početje, ki se mu spreminja preveč spremenljivk hkrati, da bi jim lahko uspešno sledilo oziroma jih anticipiralo. Zato se planiranje spreminja v osnovi – priznati mora svojo nepopolnost in jo postaviti v svoja izhodišča, nato pa glede na ta spremenjena in spreminjajoča se izhodišča poiskati svoj smisel in uporabnost ter prilagoditi oziroma na novo postaviti svoje strategije. Moto »Edina konstanta je stalno spreminjanje« je lahko zgolj orodje analize, ne more pa biti metoda

urbanistovega dela, saj sicer sam s sabo zaide v protislovje, ki se lahko razreši le s sprijaznjenjem s *statusom quo* ali z molkom.

Kako naprej

Planiranje je v krizi. Ne uspe slediti hitrosti spreminjanja, vsakdanjim novim pogojem in je vedno v zamudi. Na drugi strani ne uspe zajeti trajanja, dolge dobe. Zato je bolje, da ne teži k celosti *outputa* – k enemu in dokončnemu planu, ampak da se osredotoči na tiste teme in elemente prostora, na katere v danih okoliščinah lahko vpliva. In da prizna dejstva takšna, kot so, ali po Brechtu, izhaja iz slabih novih stvari in ne iz idealiziranih oziroma ne več realno obstoječih dobrih starih. Poglejmo torej realnost takšno, kot je. Mestno življenje ima kompleksno koreografijo. Mesto se presnavlja. Je zbir procesov, razumemo ga lahko kot prostor, v katerem se odvija-jo vektorialni tokovi, ki se v samoorganizirajočem sistemu prilagajajo različnim impulzom in *inputom*. Mesta so fizične sledi delovanja socialnega vzorca v času in že zdavnaj nimajo več centraliziranega odločanja. Zato je nadrejeni plan vedno treba jemati s pridržkom.

To spoznanje ni novo, vsakokrat pa so novi pogoji, ki zahtevajo nove odgovore, ko skušamo načrtovati razvoj mest. Ne gre za to, da ne bi več načrtovali, gre za to, da bi načrtovanje učinkovito zajelo realnost sodobnega mesta. Stare paradigme se umikajo, potrebno je razviti nove, kompleksnejše in celostnejše pristope. Evidentirati je potrebno ključne teme, s katerimi se zapleta sodobni urbanizem, in iz njih izvesti nove pristope, recimo operativna orodja urbanista, ki so za obravnavane teme relevantna in uporabna. V nadaljevanju bom skušal orisati postopno kristalizacijo vizije orodij in principov urbanistovega dela – načrtovanja mesta.

Človek – subjekt urbanizma

Osnovno izhodišče urbanizma pravi, da je človek subjekt mesta in s tem tudi urbanizma.

Kaj je moderni humanizem? Je etika, ki zahteva določeno kakovost življenja. Tudi ekologija je del te kakovosti, ne nekaj po božje narejenega. V tem je hkrati odgovornost in smisel urbanizma. Nujne

so sodobne strategije in operativne oblike pristopa k vprašanjem mesta in javnega prostora, hkrati pa tudi zavedanje vrednosti geologije, ekologije, virov in kulture. Naravna in spomeniška dediščina, arheologija zgodovine in kultura, to so trajni in edini viri za iskanje v prihodnost, saj brez kulture ni niti nihilizma, smo divjaki!

Podlaga urbanizma je lahko samo humanizem, ne pa narava, avto, kapital, teorija ali ideologija. Urbanizem ustvarja pogoje za bivanje ljudi, za rast mest, kreira okvir za življenje. Zato je običajna delitev urbanizma na konzervativni in avantgardni ter posledično na evokacijo lokalnega na eni in globalnega na drugi strani presežena. V urbanizmu se v osnovi spopadajo tri različna pojmovanja.

Prvič, tržno pojmovanje, ki teži k temu, da zadovolji naročnika – politiko, javnost, kapital ... To pojmovanje je v ekspanziji. Potrošni odnos do urbanizma, ki razume prostor kot tržno blago, lahko kritiziramo kot amerikanizacijo. Res vodi v učinkovito oziroma operativno organiziranost, a hkrati slabi kulturno plast oziroma dimenzijo. Potrošniška kultura se pač veže na individualizem, globalizacijo ... Toda o tem slišimo dovolj drugod.

Drugič, reistično ali romantično pojmovanje, ki pravi, da je prostor kot kultura izraz duše, na primer duše naroda. Da je prostor ontološka kategorija. Izraz boga pri mistikih, duše sveta pri ekologih, skratka realizacija nekega *geniusa*. To pojmovanje gradi na razumevanju historičnih principov oblikovanja prostora in predpostavlja njihovo projekcijo v sedanost.

In tretjič, avantgardistično pojmovanje, ki zagovarja rušenje starega in čaščenje novega. Iztrganje iz spon preteklosti, radikalno iskanje *zeitgeista*/duha časa. *On doit être absolument moderne*.

Urbanist – *angelus novus*

Če povzamemo ta tri osnovna pojmovanja, bi na kratko lahko rekli: potrošnja, ukoreninjenje, iztrganje. Potem so tu permutacije in kombinacije. Če denimo združimo romantično pojmovanje s tržnim, dobimo neokonzervativizem tipa princ Charles. Če združimo avantgardizem z romantiko, dobimo fundamentalizem tipa trda ekologija, folklor ali ruralizem. In tako naprej. Če povežemo tržni pristop

in avantgardizem, smo blizu urbanizmu tipa Koolhaas, ki ga sam imenuje *little urbanism*.

Nobeno od treh pojmovanj ni pravilno ali napačno, kar pomeni, da nobeno ni zadostno. Tudi kombinacije dveh očitno niso dovolj. Potrebna je pozicija, ki jo riše Paul Klee z angelom in jo zbuja Wendersov angel iz *Neba nad Berlinom*, naprej usmerjen korak s pogledom nazaj, tragična razcepljenost modernega subjekta in zavedanje, da je vera v harmonijo idealiziranje. Urbanist torej mora biti angel, *angelus novus*.

Tri oblike niso dovolj, dokler ne postavijo pod vprašaj tistega, česar izraz so. Tega očitno same zase niso sposobne. Za kaj takega je potrebna kritična distanca, ki pa je križarsko zagnanim pojmovanjem tuja. Utilitarizem tržnega pojmovanja drsi v območje nizke, popularne kulture. Romantični pristop je v nevarnosti, da zapade v ezoterizem *new agea*, v folkloro ali v nacionalizem. Avantgardizem je sicer dober za moderno umetnost, v urbanizmu pa je sproduciral monstrume, ki so bili namen sami sebi, ne pa ljudem.

Dela, ki jih občudujemo, vedno določajo vsa tri osnovna pojmovanja: osvobajanje od konteksta, oblikovanje konteksta v inovativnost, usklajevanje – z vsakič novo izvirnostjo – ukoreninjenosti in iztrganja, lokalnega in globalnega, namesto enostranskega tematiziranja zgolj ene doktrine. Iz kreativnosti izhaja estetski užitek, brez njega pa tako ali tako ne bi imelo smisla prizadevati si za karkoli.

Kritika modernosti

Kritika modernosti hitro pridobi gorečo podporo religij, fašistov, stalinistov in je blizu množični kulturi. Ob tem pa je še kako res, da je tradicionalno mesto nedosežni ideal in tudi urbanistični izziv. Modeli, ki iščejo inspiracijo v modelih tradicionalnega mesta, imajo nekaj dobrih in še kako uporabnih lastnosti – temeljijo na kontinuiteti in ponavljanju, s čimer skušajo doseči splošni nivo razumevanja. To velja za tipologijo, podobo, konstrukcijo, materiale, uporabo. Vendar gre za idealizirano predstavo o družbi, ki je v realnem ni več veliko ostalo. Tako se izkaže za nerealno vera v historični model mesta s stanovanjskim tkivom kot splošnim tematskim tkivom – od vere v zaprt stavbni blok kot gradnik urbanega prostora, ki ga sestavljajo

ulica, trg, monument, do vere v večnost soodvisnosti med tipom in stavbo. To nas uči žalostna izkušnja realnosti našega prostora. Glavni cilj urbanizma v zadnjih dveh desetletjih je bila ponovna oživitve urbanega prostora, rezultat pa ponavadi ni dosegel pričakovanj. Ker je koncept ostal na nivoju estetskega, tako pri negi obstoječega kot pri kreaciji novega mestnega tkiva, je prehitro zapadel v kič in površinskost. Sklicevanje na zanesljive občve vrednote in trajnost ter stabilnost retrogradnega pristopa se torej očitno znajde v težavah ob stiku z realnostjo, ko ne uspe zajeti njene kompleksnosti, hitrosti spreminjanja in mnogovrstnosti.

Ali se današnji urbanizem res ne more prilagoditi ničemur drugemu kot vsakokratni aktualni politiki? Ne zanikujemo njene nujnosti, vrednosti, pomembnosti, radi bi le poudarili trajanje, širšo časovnost, ki z vsakodnevno demokracijo in pluralizmom ni povezana kot odvisna transmisija, ampak v relaciji do nje nastopa kot avtonomna stroka.

Periferija kot subjekt urbanizma

Če pogledamo ortofoto kateregakoli večjega slovenskega mesta, lahko vidimo tipično situacijo za sodobna evropska mesta. Na eni strani center, historično mesto, za katerega je značilna struktura reda, ravnotežje in harmonija, določena stopnja homogenosti. To pomeni po- navljanje elementov, stabilnost podobe.

V nasprotju s tem je periferija, sodobno mesto, za katerega je značilna različnost in raznorodnost sestavnih delov – po merilu, po ne- prestanem presnavljanju. Značilna je tudi labilnost. Sestavni deli so primitivni, često enopomenski, brez zgodovinske naslojenosti – brez klasične estetike oziroma lepote.

Ekstenzivni razvoj v zadnjih nekaj desetletjih je v okvir mesta zajel obširna območja. Ta območja so konstruirani fragmenti, ki so v veliki meri neustrezni ali le delno ustrezni.

Da je periferija dejstvo, je nesporno. Da je slabo strukturirana, tudi. Kako bolje strukturirati periferijo? To je, poenostavljeno reče- no, velika tema sodobnega urbanizma.

Obstoječe mesto ima določeno rezistenco do sprememb. V periferi- ji je ta rezistenca razumljivo manjša in je zato potencial večji. Večje

pa je tudi tveganje. Kateri so dejavniki, ki vplivajo na strukturiranost suburbije? Suburbijo najbolj določajo infrastrukture, predvsem prometne. Te lahko ustvarjajo potencial za območje. Dostopnost, združena z razpoložljivostjo vzorca stanovanjskega tkiva, industrije, poslovnih območij, zaščitenih polj, gozdov, degradiranih območij, smetišč, pokopališč, rečnih bregov, odprto urbanizirano krajino, vse to infrastruktura lahko poveže in odpre. Strukturira prostor in usmerja tokove. Na križiščih teh tokov se ustvarjajo žarišča s potencialom. Oblika tradicionalnega mesta se v suburbiji preliva v odprto urbanizirano krajino. Mesto se tako razprši v fraktalno strukturo različnih mest znotraj enega mesta.

Urbano vs. narava

Povezava med naravnim in urbanim prostorom je v središču našega zanimanja. Lahko je herojska, kot pri cerkvi vrh griča, lahko je fraktalna, kot pri travi, ki raste iz razpadajočega asfalta – vsaka od njiju ima potencial. Potencial časa, potencial za oba: za naravo in za človeka, oziroma za njegove, recimo prostorske kreacije, kot je mesto in so stavbe.

Intuitivno in asociativno – iz narave, topografije. Iz zgodovine. Iz kulture. Seveda tudi iz ekonomije, ki pa je, kot že rečeno, precej labilna spremenljivka. Lahko jo predpostavljamo, statistično in v scenarijih, vendar ne prav natančno. Narava, reke, gore, tudi zgodovina in kultura pa so, vsaj do neke mere, objektivne danosti. Lepota je objektivnejša od denarja. In tudi stalnejša oziroma trajnejša. Torej se ukvarjamo z branjem teh stabilnih spremenljivk in poskušamo vplivati nanje, da bi bile jasno in strukturno logično izoblikovane.

Urbanizem naj bo izraz dane krajine. Urbana struktura naj se ne zoperstavlja naravi, ampak naj jo poudarja in nadgrajuje. Narava in urbano, če hočete umetno ali artificialno, od človeka ustvarjeno, naj interpretirata drug drugega. Se recipročno dopolnjujeta. To je za nas princip, v katerem lahko razberemo mnoge koncepte, ki so aktualni v urbanizmu, kot so krajinski ali *landscape* urbanizem, urbanizem rasti in regeneracije, nato urbanizem tokov, *flows*, *fluxov*, urbanizem gibanja, trajektorij, mobilnosti. Kot delovanje v celosti labilne strukture, ki reagira kot celota na vsako, tudi minimalno

spremembo, ki zastopa teorijo trajanja, rasti, razvoja, umiranja elementov prostora v času, njihovo delno predvidljivost (ima jo življenje), ki pa je statistika ali potencialnost.

Urbano vs. socialno

Ne mislim, da je ena ideja ali teorija urbanizma boljša, natančnejša ali pravilnejša od drugih. Mesto samo je sestavljeno iz nasprotij, različnih idej in pogledov. Verjamem pa, da je vloga urbanizma – torej tudi naša vloga – v kondenziranju te kompleksnosti v preproste ideje za posege, ki so kar se da razumljivi in samoumevni. Mesto ob reki, prepletenost naravnega in urbanega prostora. Prostor suburbije lahko postane javni urbani prostor. Sestavljajo ga lahko prostori za odvijanje urbanega življenja – hojo, gibanje, zbiranje, mirovanje, če hočete ulice in trgi, parki, ki opisujejo konture prostora narave. Za te prostore naj bo značilen preplet, ne izključevanje. Ne na primer delitev na staro mesto za pešce in periferijo za avtomobile. Ulica, javni prostor naj bo hkrati za avte, pešce, tekače, kolesarje, rolkarje.

Nove oblike javnega prostora nastajajo in bodo nastajale, podobno kot nove oblike življenja, kot nove socialne organizacije. Vedno več je na primer ljudi, ki živijo sami. Prav tako je veliko samohranilk in samohranilcev, ki imajo le po enega otroka. To pomeni, da bo v naslednji generaciji ogromno ljudi brez bližnjih sorodnikov. Tako se manjša delež družbene organizacije, ki je utemeljena na sorodstvu. Potrebne so, pa tudi porajajo se nove socialne oblike – materinski domovi, bivalne skupnosti ipd., ki niso utemeljene na sosedstvu, ampak na sorodnosti potreb in preferenc. S sosedom ne bi delil vzgoje otroka ali pralnega stroja, bi pa to z veseljem počel s prijateljem, kolegom ... Večja prostorska mobilnost povzroči novo, finejšo in bolj razpršeno socialno segregacijo. To se odraža v prostoru.

Javni prostor je tisti, ki strukturira teritorij v interesu skupnosti, kjer je mogoče intervenirati – z zgraditvijo cerkve ali šole, zasaditvijo drevoreda, parka, z novo cesto in urejenimi pločniki. Pa tudi z novimi in inovativnimi oblikami javnega prostora, kakršen nastaja v predmestjih. Mešajo se visoka in popularna kultura, McDonalds obstaja ob Armaniju.

Urbanizem kot kristalizacija

Bodoči prostor mesta se nam razkriva postopoma, tako kot fotografija v razvijalcu. Nastaja oblika, ki ima svojo naravno, geološko logiko, logiko trajanja, *longue duree*. Prostor narave izginja, vendar se hkrati preporaja v drugačni, novi obliki. Ta oblika je samoumevna, kot so samoumevne piramide, grški templji, srednjeveška mesta ali utilitarne kmečke stavbe. Narava, strukturirana z arhitekturo. Izražena z urbano strukturo, ki postaja presenetljivo jasna. Današnja podoba, masa heterogenih, a monotoničnih stavb, ki so z naravo v nasprotju oziroma nimajo odnosa z njo, nehote postane del neke višje, nadrejene celote.

Vsaka tema, tako v urbanizmu kot tudi povsod drugod, ima neskončno veliko agregatnih stanj: od zdrizaste, vsakemu trudu neoprijemljive poljubnosti do kristalinične trdnosti in jasnosti. Iz relativizma se razvije trivialnost, iz absolutnosti ultimativnost. Umetnost je po definiciji absolutna in ultimativna. Tudi umetnost urbanizma. Kdor hoče spoznati in doseči mojstrstvo, se mora poglobiti v absolutizirajočo materijo, v kateri bistvo umetniške stvaritve neokrnjeno doseže svoj izraz.

V urbanizmu je absolutno takšna struktura, kot jo imajo mesta, ki so prišla do konca svoje preobrazbe od naravnega v umetno, ko je artefakt zadobil lastnosti narave – tako kot v Benetkah ali na Manhattanu. Ko je mesto brez ostanka preraslo morje, otok, obalo. Ko ni več prvotne narave. Samo mesto je popoln izraz lokalne topografije – ni več monotono in ni v nasprotju z naravo. Narava in urbano sta postala eno. To je cilj, h kateremu nepopolno težimo. Če bomo storili korak ali dva v tej smeri, bo naše prizadevanje dobilo smisel.

Suburbija torej mora postati mesto. Proces nastajanja mesta lahko primerjamo s kristalizacijo kemične strukture. To ni organsko gledanje, čeprav je podobno. Temelji na humanizmu, na veri v človekovo zmožnost, da sodeluje z naravo. Urbano strukturo vidimo jasneje. Vidimo potencial, ki še ni realiziran, vidimo mesto v nastajanju. Razbiramo nekaj, kar je vedno vsaj delno že tu.